

У К Р А Ї Н А - П О Л Ь Щ А

XVII–XVIII wieku. Wyobrażenia społeczne i jednostkowe doświadczenia / T. Wiślich. – Wrocław: W-wo chromcon, 2012. – 244 s.; 28. Roderick G. Phillips. Sex, lat, and the state. // Encyclopedia of European social history. From 1350 to 2000 ; [Peter N. Stearns]. – Volume 4. – Charles Scribner's Sons, 2001. – S. 301-309; Roderick Phillips. The family and state // Encyclopedia of European social history. From 1350 to 2000 ; [Peter N. Stearns]. – Volume 4. – Charles Scribner's Sons, 2001. – S. 135-144.

Арсен Зінченко, Валентина Гребеньова

Візитаційні протоколи та метричні книги руських парохій Брацлавщини у вивченні польсько-українського мовного помежів'я в другій половині XVIII ст.

Візитаційні протоколи як масове джерело для вивчення різноманітних аспектів церковно-релігійного життя, соціально-культурних та політичних відносин, побуту та моделей поведінки духовництва Унійної Церкви на Правобережній Україні XVIII ст. чи не вперше залучалися при написанні історії населених пунктів краєзнавцями другої половини XIX ст. [13; 14]. Прикметними дослідженнями, побудованими передовсім на візитаційних документах XVIII ст., є, наприклад, опис містечка Лянцкоруні Кам'янецького повіту, написаний протоієреєм Теофаном Драгомирецьким, опис парохії в с. Гаврилівці Кам'янецького повіту [16, 297 – 310]. Ці матеріали широко використано й при написанні нарисів з історії парохій окремих повітів* [18; 19] та у відомому підсумковому виданні Подільського єпархіального історико-статистичного комітету про парохії й церкви Подільської єпархії, що вийшло за редакцією Є. Сіцинського [23].

Нині візитаційні протоколи широко залучаються як багатопланове джерело до висвітлення різних аспектів життя церковних спільнот та соціокультурних процесів. Ґрунтовний різноплановий джерелознавчий аналіз візитаційних актів та наукових практик їх використання в історичних дослідженнях здійснено Ігорем Скочилясом [21; 22]. Акти візитації використовуються у регіональних дослідженнях історії Унійної церкви на Правобережжі [20; 24]. Візитаційні протоколи кількох деканатів Правобережної України останньої чверті XVIII ст., у тому числі й Брацлавського деканату, були нещодавно опубліковані польським істориком Мар'яном Радваном [15]. Польська дослідниця Ірена Водзяновська написала докладну розвідку, що висвітлює різні сторони функціонування унійних парохій Брацлавщини цього періоду [26]. Відзначаючи ґрунтовність і різноплановість аналізу, здійсненого цією дослідницею, все ж вкажемо на певну проблематичність запропонованого нею називання парохій цього воєводства «грецько-католицькими» при тому, що в самих актах візитацій Брацлавського та Вінницького деканатів ці парохії називаються русько-католицькими. Справа не лише в тому, що при цьому дослідник не виправдано коригує соціокультурні індикатори, які фіксує документ, а ще й у тому, що за такого підходу відбувається небажане перенесення властивостей історичного явища з іншої епохи. Назва ж *русько-католицькі парохії*, чітко проведена через усі візитації Брацлавського деканату є безсумнівним етнокультурним індикатором і ним нехтувати не варто. Унійна церква XVIII ст. на Правобережній Україні має зовсім інші церковно-політичні й соціокультурні параметри, аніж Греко-католицька церква в Галичині другої половини XIX ст.

Скажемо відразу, що назва *русько-католицька церква* стосовно парохій Брацлавщини – це один з небагатьох індикаторів етнокультурної ідентичності церковних громад. Іншими небагатьма індикаторами такого характеру у візитаційних текстах виступають імена парохіян або мешканців населених пунктів, назви топонімів та гідронімів, щодо яких у візитаційних протоколах прив'язуються парохіяльні та селянську угіддя, що межувалися з церковними – і ті, й ті фіксують руське (українське) мовне поле цього часу. Натомість самі тексти візитаційних протоколів, посвятні назви церков, імена парохів у них зафіксовані польською мовою, не кажучи вже про називання церковного начиння чи священничого одягу, яке подається винятково відповідно до католицьких зразків. У зв'язку з цим перед дослідником постає питання: якщо переважна частина тексту візитаційних актів написана польською мовою з латинськими включеннями, посвятні назви церков та імена духовенства подані польською, якою мірою церковну структуру під назвою Унійна церква можна називати руською? Це питання має не лише пізнавальний, свідомісний, але й

І С П О Р И Ч Н Е С У С І Д С Т В О

практичний інтерес, а саме: як перекладати українською мовою акти візитацій, а саме, як бути, наприклад, з посвятними назвами церков, які в польській і руській традиції помітно відрізняються. Взяти хоча б поширену в русько-українській традиції називання церкви на честь Покрови Пресвятої Богородиці, яка у візитаційних актах пишеться на польський зразок – *Protekcij Matki Boskiej* або й на латинський *sub titulo Protectionis Beatissimae Virginis Mariae*? Або ж, коли назва церкви Благівіщення Діви Марії подається в них як *Zwiastowania Najświętszey Panny Maryi*?

Для розв'язання цього питання ми запропонували залучити ще одне масове джерело – метричні книги, які вели самі парохіяльні священики Унійної церкви, або дяки під їхнім наглядом. На перший погляд, вони мали б містити однотипні записи про народження, шлюбвання й поховання у парохіях конкретних церков. Цінність цього джерела полягає в тому, що, це одне з небагатьох видів документів, які до кінця польського панування на Правобережній Україні і короткий час після її загарбання Російською імперією велось руською церковно-канцелярською мовою з характерними для неї ознаками розмовної народної мови. По-друге, назви населених пунктів, титульні назви церков, а також імена священиків, які вчиняли відповідні обряди та присутніх при тому осіб записувалися у величезній більшості, руською такою мовою, на відміну від візитських описів, в яких ці назви подаються польською або латинською мовами. По-третє, у багатьох таких книгах можна простежити певні індивідуальні прикмети конкретного священика, зокрема, коло його соціально-значущого спілкування, показником якого є, наприклад, те, кого він кликав у свідки акту хрещення (кумів, якій в метричних книгах офіційно записувалися як *восприТмници*), чи при одруженні своїх дітей. По-четверте, в церковній ієрархії певний священик міг посідати місце декана, залишаючись при цьому настоятелем на своїй парохії. Промовистими при цьому є соціокультурні риси його дій на мовному помежів'ї.

Нами вивчені десятки метричних книг Брацлавського і Вінницького деканатів, за якими видно, що парохіяльні священики вели записи в метричних книгах у переважній більшості руською мовою. Відступи від цього загального правила виступають як показові соціально статусні індикатори. Найперший і прикметний акцент: коли парохіяльний священик, який вів записи в метричних книгах руською мовою, мав статус декана і вчиняв щорічну візитацію церков на підвладних йому теренах – належні підсумкові перевіркові записи він робив не руською, а польською або ж і латинською мовою. У цьому, на наше переконання, проявляються тогочасні уявлення про статус самого декана (як правило освіченої особи й шляхтича) та статус польської мови як панівної в тогочасному суспільстві. У XVIII ст. русько-українська ділова мова витісняється з діловодства Унійної церкви, стандарти якого задавалися її митрополією, використання руської мови допускалося лише в метрикальних записах і то лише тих, які стосуються осіб руського походження. Коли ж ішлося про осіб шляхетського стану, їхні імена, або й цілковито весь метрикальний упис робився польською. Після загарбання Правобережної України Росією русько-українська ділова мова витісняється і з метрикальних записів, які відтоді ведуться синодальною російською мовою. Щоправда й при цьому священики, роблячи метричні записи, мимохіть виказують своє українське походження у слововжитку чи в особливостях фонетики.

У багатьох метричних книгах знаходимо сліди виразних соціальних акцентів, зроблених священиками: окремо зазначається шляхетний статус осіб, присутніх під час таїнства, імена й прізвища шляхтичів (а часом і прізвища священиків) посеред руськомовного впису раптом вписуються польською, а окремі вписи робляться польською мовою тощо. Не раз натрапляємо на випадки, коли метричні записи про хрещення дітей шляхтичів чи про одруження осіб з цієї верстви записуються підкреслено виразно, особливим виділенням більшими за розміром літерами. Все це вказує на безсумнівні соціально-стусні переваги, які мала шляхта у руських парохіях. Ці та інші аспекти потребують неодмінного врахування при аналізі записів у метричних книгах.

Відмінності між візитаційними актами, які велися польською мовою і метричними книгами, записи в яких велися, за невеликими винятками руською мовою, бачимо й у називанні духовенства. У записах метричних книг священики подають свій сан та імення у русько-церковному варіанті – *і тр тї Іоанн / Ролворович*, *і тр тї Јзков / Вѣлчак*, *і тр тї Василій Камѣнскій*, *і тр тї Мадей Сорочинскій*. Тим часом візитаційні акти тих самих церков подають польський варіант духовного сану (*ksiądz*) та імен священиків – *Jan Rozworowicz*, *Jakub*

У К Р А Ї Н А - П О Л Ь Щ А

Wilczek, Bazyli Kamiński, Józef Stachewicz, Mateusz Soroczyński. Ці відмінності повторюються у величезній більшості парохій і засвідчують статус русько-української мови, обмеженої в діловодстві Унійної церкви на Брацлавщині лише записами метричальних актів. Але навіть у цих метричних актах спостерігаємо тиск польської мови. Не раз самі священники руських таки парохій з метою підкреслення свого шляхетського походження пишуть свої прізвища посеред руськомовних метричних записів польською мовою. Так само і в разі, коли йдеться про хрещення дітей з родин уродзоних, чи коли хресними батьками виступають уродзоні, їхні імена й прізвища вписуються польською мовою. Результати цього порівняння зведені нами у таблицю, подану нижче.

Таблиця порівняння назв церков та імен священників у візитаційних актах та метричних книгах церков Брацлавського деканату останньої чверти XVIII ст.

№ з/п	Населений пункт	Назва церкви за візитаційним актом 1785 р.	Назва церкви за метричною книгою	Ім'я священника за візитаційним актом 1785 р.	Ім'я священника за метричною книгою
1	Клебань	Protekcij Matki Boskiej	Покрова Пртсвятої Богородици	ksiądz Jan Rozworowicz, lewita, dziekan braclawski	ітртї Ірнанн Ролворович dziekan braclawski [11, 2]
2	Капустяни	św. Dymetriusza Męczennika	С~т~аго Великомучтніка Димитріґ	ksiądz Teodor Ostapowicz	ітртї Аердор Остапов↑ч [8, 12]
3	Брацлав	Zaśnięcia Matki Boskiej	Оусптїня Пртсвятиґ Богородиці	ksiądz Jan Suprunowicz	ітртї Ірнанн Сґпрунович [5, 43]
4	Кинашів	św. Jana Ewangelisty	Ст~аго Ірнанна Бг~ослова	ksiądz Micołaj Hawrysiewicz	ітртї Николаи Гариштв↑ч [9, 72 зв.]
5	Крищинці	sw. Demetriusza Męczennika	С~т~аго Великомучтніка Димитріґ	ksiądz Jakub Wilczek	ітртї Јґков В↑лчтк [4, 1, 43]
6	Богданівка	sw. Michała Archaniola	Чуда С~т~аго Михаила	Ksiądz Maksym Lasecki, nobilis	ітртї Марим Лґстцкїй [3, 1]
7	Білоусівка	św. Michała Archaniola	Собор Архистратига Михаила	ksiądz Bazyli Kamiński	ітртї Василїй Кам↑нскїй [2, 43 зв.]
8	Олександрівка	Narodzenia Matki Boskiej	Рождества Пртсвятиґ Богородици	ksiądz Józef Stachewicz, lewita	ітртї Ірсиф Стахович [1, 42]
9	Василівка	św. Praksedy Męczennicy	Втлїкомученици Парасктвїи	ksiądz Ewstachiusz Hałaniewicz	ітртї твстаАїй Галантвїч [6, 18, 21]

І С П О Р И Ч Н Е С У С І Д С Т В О

1 0	Северинівка	św. Micołaja Mirejskiego	Ст-ителя Николаџ	księdz Antoni Bazylewicz	ітртї Антонїй Bazylewicz [11, 1, 19]
1 1	Тростянець	Zaśnienia Matki Boskiej	Ст-о Оусптнскїй	księdz Bazyli Kisielewicz	ітртї Васїлій Kisielewicz [11, 26 зв.]
1 2	Захаріяшівка	Sw. Michała Archanioła	С-т-аго Архистратига Хрт-ова Михаїла	księdz Mateusz Soroczyński	ітртї МаАей Сорочинскїй [7, 16]

Прикметні вияви соціально-статусної функційности мововживання спостерігаються вже у заголовних записах метричних книг. Наприклад, це спостерігаємо на початку метрики народжень церкви Св. Покрови с. Клебань 1781 р., настоятелем якої був брацлавський декан о. Іоан Розворович: «А таџ самаџ книга тсть с-отнаго ітртџ Іфанна Ролворовича, пароха Клебанского, Dziekana Braślawskiego» [11, 2].

Як бачимо, соціальну функцію пароха клебанського тут зафіксовано руською мовою, а функцію декана як церковного зверхника – польською. Далі ж переважна більшість текстових записів відповідно до руської церковної традиції виконувалася руською церковно-книжною мовою.

У багатьох книгах бачимо постійне вписування вгорі сторінки року записів латинською чи польською мовою. Ми розглядаємо це як офіційну матрицю (що якоюсь мірою нагадує сучасну форму або бланк), в якій дата розглядається як кліше, що фіксує домінуючий статус польської мови. Не раз трапляються записи, в яких основний текст про хрещення, вінчання чи поховання зроблено руською церковно-книжною мовою, але дата події подається польською мовою. Ця частина записів виконує роль офіційного церковного мовного моделювання, задається як своєрідний стандартний бланк й підкреслює офіційний характер польської мови. Щоправда, не всі священники йшли за цією моделлю. Імовірно, в кожному разі це характеризує індивідуальні мовно-культурні орієнтири. У метричних книгах є чимало випадків, коли поряд із обрядовими записами настоятеля храму (пароха) знаходимо записи зроблені священниками (ієреями) з сусідніх парафій, які виконували відповідні обряди в разі відсутности настоятеля (від'їзд, хвороба, смерть) або ж вікарними священниками. Відповідно до власного розуміння мовної поведінки ці священники вчиняли записи, виконуючи їх чи то цілком руською церковною мовою, чи то вписуючи дату польською як офіційною чи латиною, або ж вписували прізвище польською, підкреслюючи тим самим своє шляхетське походження. Часом і прізвища учасників обряду (батьків похресників) чи свідків (кумів, вони ж восприїмници) записувалися, можливо, за їхнім наполяганням, або ж як саме собою зрозуміле наголошування на шляхетському походженні, польською мовою.

Візьмемо для прикладу метричні записи про хрещення в книзі Св. Покровської церкви містечка Клебань, настоятелем якої був брацлавський декан. Показовим є запис від 16 січня 1781 р.:

«Днџ 16 џнуариџ мџ-џ року 1781. двџ-а тфросннџ v родиттлїтї законновџнчанихъ ітртџ Трифона Трохимовича и жтнї тго Марїї рождтнна кртстисџ и миромъ Стм- помазасџ в цтрки храму Стлџ Николаџ в^б втси Глинџнкахъ ітртмъ Григоритмъ парохомъ антоновскимъ, во[спрттмници] биша Urodzony Pan Michał Witwicki rewizor у Jmć Pani Mariana Ceglińska, żona w^o parocha antonowskiego» [10, 10].

У записі про хрещення від 12 січня 1784 р. згаданий ієрей Трифон фіксує дату латиною (Ds 12 Januarii), себе означає як парохъ Gliniański, але основна частина тексту виконана кирилицею руською церковною мовою. Запис від 1 лютого того-таки року зроблений руською церковною мовою, але латиницею, себе він означає двома мовами – руською та польською: «Az Tryfon paroch Gliniański». Польською ж мовою вписано пароха і в попередньому запису, який проглядається в пошкодженій частині аркуша: в тексті

У К Р А Ї Н А - П О Л Ь Щ А

хрещення, зробленого руською мовою як кума згадується «Марианна жена Xiędza Tryfona Parocha Gliniańskiego». Цей упис фіксує глинянського пароха як шляхтича, тобто як належного до вищої соціальної верстви, тому його ім'я й записано мовою, що мала вищий соціальний статус – польською. Усі ж інші учасники хрещень – парохіяни клебанської церкви, за соціальним статусом руське простолюддя, в тому числі й піддані (працьовиті) – в записах на цій сторінці вписані руською мовою [10, 12].

У тій-таки метричній книзі клебанської парохії Св. Покрови за наступний рік над записами про хрещення рік вписано латиною – «Anno Domini 1785»; це, як зазначалося вище, наче стандартна форма офіційного бланка. Прикметим є запис на одній із сторінок, що стосується хрещення дітей духовенства, у якому вживається поряд польська й руська мови:

«Podczas w niebytności przewielebnego Jmci xiędza dziekana roku pańskiego 1785, D 28 miesiąca ijunia, w cyrkwie klebańskiej, азъ ітртй Кирилъ Галантвнчъ, парохъ michayliowskiey Święto Pokrowskiey укрести^x и миромъ Ст~имъ помаза^x м^Ац~а Пттра v родителтй законнов^Анча^Ани^x сотнаго ітртя Нηκηηη Дашктвича в^Акарного клѣбанского и жтни тго Матрони, воспритмнѣци биша Кирило Мтлнѣкъ η τβдокѣя Pani Dziekanowa Braslawska и Мηхаиль Шηчѣй η τβдокия Струкова нтв^Астка η Тηмофттй Григурка и ткаттрѣна впольнѣчка життлит клѣбанск^А» [11, 26].

Різномовність у записах про хрещення знаходимо й у інших метричних актах Св. Покровської церкви с. Клебані, наприклад, за 15 березня і 18 травня 1791 р. Там дати проведення обряду фіксуються офіційною польською, а сам текст подано церковною руською, але вписано латиницею [11, 49]. Використання латиниці в руськомовних записах не раз трапляється в метричних книгах Брацлавщини, в т. ч. й с. Клебані аж до кінця XVIII ст. За приклад візьмемо акт хрещення, підписаний брацлавським деканом І. Розворовичем. Дата запису в ньому вписана латиною, перша частина тексту – руською церковною мовою, імена батьків та інших учасників обряду як шляхтичів уписано польською мовою.

«1794. Ao. Die. 21 Apr. WSK. W chrami Pokrowa Preswiatyia Bohorodycy okrestych y Myrom Swiatym pomazach mlodenycu Francyszku ot rodyteley szlachetno urodzonych Wiktora Obińskiego y żeny jeho Juzefy chorążyca kaw[aleryi] narodowej. Wospriemnycy bysza pry kreszczenyi wolnom urodzony Tomasz Hryńkowski karniet pulku rosyjskiego y urodz Franciszka, Tomaszewska stawniczyna, przy biermowaniu zaś były w. Ignacy Boczkowski czesnik, Nurski, ekonom folwarku Bogdanowskiego, z w Agnieszka Tzminska czesnikową Bilską, generalną ekonomową. W Iwan Mateusz Miaskowski, skarbnik smoleński, y w. Magdaleną Boczkowską, czesnikową Nurską. X. Rozworowicz, d[ziekan] Bracławski, p[aroch] Klebański. Mpp.» [11, 62 зв.].

Деякі записи метричних книг несуть у собі сліди гострого конфлікту, що виявлявся на Брацлавщині (як і на суміжних українських землях) у різних формах упродовж більшої частини XVIII століття. Йдеться про протистояння, яке назовні виявлялося як боротьба між двома спільнотами східної християнської Церкви – греко-православною та греко-унійною. Як видно із запису в метричній книзі церкви Покрови Пресвятої Богородиці с. Клебані, ця боротьба безпосереднього вплинула й на ведення книг:

«Року Божого 1785. Дня 17 березня. Під час генеральної візити записів хрещень парохіян села Клебань званого, представляючи їх (метрики) місцевий парох превелебний ксьондз Ян Розворович, декан Брацлавський, засвідчував, що в часи переслідування священиків католиків від неунітів і апостатів (відступників), а саме дня сімнадцятого січня тисяча сімсот сімдесят п'ятого року народився йому син на ім'я Ян, якого хрестив і миром помазав велебний кс. Миколай Гаврисевич, парох села, що подвійно зветься – Кинашівка і Зофіполь, католик, таємно допроваджений, однак з причини, що похресник і рідня того похресника були на вигнанні і від всього відсторонені, тому, оскільки той самий Ян, син його, є хрещений і миропомазаний, таке свідчення під сумлінням священицьким вчинене при представленні того ж хрещеного записати в тих актах метрики просив і бив чолом, на доказ чого під датою як вище на акті Юзеф Скульський, д[екан] б[ердичівський], генеральний візитатор власною рукою.

Кумами були вельможний його милість пан Антоній Сущевич, летичівський мечник, і Маріанна, дружина велебного ксьондза Миколая Гаврисевича, кинашівського пароха» [11, 25] (переклад з польської. – Авт.).

І С Т О Р И Ч Н Е С У С І Д С Т В О

Імовірноше всього, тут зафіксовано обставини, коли під час конфлікту «між православними і уніятами», що поширився й на парохії Брацлавського деканату, декан Іоан Розворович був вимушений покинути село Клебань. За час його відсутности у нього народився син Ян і для його хрещення було таємно допроваджено священика Миколая Гаврисевича з с. Кинашівки, який і вчинив обряд хрещення, але не вчинив відповідного запису до метричної книги. Ці обставини розкрилися під час провадження візитації унійних церков Брацлавського деканату 1785 р. Генеральний візитатор Юзеф Скульський, покладаючись на священицьке сумління о. Гаврисевича звелів вчинити відповідний запис до метричних книг Свято-Покровської церкви с. Клебані.

Як бачимо, в практиці мововживання в масовій документації Унійної Церкви на Брацлавщині поєдналися дві тенденції. Одну – польськомовну й латиномовну – задавала митрополія, що визначала структуру й мовний режим візитаційних протоколів та приписів візитаторів під час ревізій метричних книг, інша впливала з українських традицій використання в церковному житті русько-української церковно-книжної мови. Руська традиція міцно тримається у веденні метричних книг аж до російського загарбання Правобережної України. Проте і в структурі і текстах метричних записів не раз видно впливи панівної в Речі Посполитій польської мови: ті з них, що стосувалися осіб шляхетського походження (в тому числі й унійних парохів-шляхтичів), чи фіксували присутність уродзоних під час виконання певного обряду, раз по раз виконувалися польською. Соціально вища верства прагнула і в мововживанні підкреслити власний статус.

Джерела та література:

1. ЦДІАК. – Ф. 224. – Оп. 1. – Спр. 3.
2. ЦДІАК. – Ф. 224. – Оп. 1. – Спр. 53.
3. ЦДІАК. – Ф. 224. – Оп. 1. – Спр. 76.
4. ЦДІАК. – Ф. 224. – Оп. 1. – Спр. 90.
5. ЦДІАК. – Ф. 224. – Оп. 1. – Спр. 109.
6. ЦДІАК. – Ф. 224. – Оп. 1. – Спр. 127.
7. ЦДІАК. – Ф. 224. – Оп. 1. – Спр. 384.
8. ЦДІАК. – Ф. 224. – Оп. 1. – Спр. 468.
9. ЦДІАК. – Ф. 224. – Оп. 1. – Спр. 502.
10. ЦДІАК. – Ф. 224. – Оп. 1. – Спр. 523.
11. ЦДІАК. – Ф. 224. – Оп. 1. – Спр. 525.
12. ЦДІАК. – Ф. 224. – Оп. 1. – Спр. 1133.
13. Прокопчук В.С. Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета (церковного историко-археологического общества) (1876–1916): зведений каталог і покажчик змісту / В.С. Прокопчук, Н.Д. Крючкова ; наук. ред. О.М. Завальнюк. – Кам'янець Подільський: Аксіома, 2010. – 184 с.
14. Указатель Подольских епархиальных въдомостей. 1862 – 1905 гг. (за все время издания ихъ). – Каменець-Подольськ: Типографія Свято-Троїцького братства, 1907. – 740 с.
15. Wizytacje generalne parafii unickich w województwie Kijowskim i Braclawskim po 1782 roku /Opracował i wydal Marian Radwan. – Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 2004. – 912 с.
16. Драгомирецкій Теофан, протоиерей. Мѣстечко Лянцкорунь /Драгомирецкий Т. // Труды Комитета для историко-статистического описанія Подольской епархіи. – Вып. второй. – Каменец-Подольск, 1878 – 1879. – С. 91 – 159
17. Историко-статистическое описаніе церкви и прихода с. Гавриловець Каменецкого уезда Подольской губ. Каменецкого уезда Подольской губ. // Труды Комитета для историко-статистического описанія Подольской епархіи. – Вып. второй. – Каменец-Подольск, 1878 – 1879. – С. 297 – 310.
18. Историческія свѣдѣнія о приходахъ и церквахъ Подольской епархіи. J. Каменецкий уѣздъ / Свящ. Е. Сѣцинскаго // Труды Подольскаго епархиального историко-статистического комитета. – Вып. седьмой /Подъ редакціею Н. И. Яворовскаго. – Каменець-Подольській: Типографія Подольскаго Губернскаго Правленія, 1895. – XXII, 611 с.

У К Р А Ї Н А - П О Л Ь Щ А

19. Историческія свѣдѣнія о приходахъ и церквахъ Подольской епархіи. Ушицкій уѣздъ / Прот. Е. Сѣцинскій // Труды Подольскаго церковнаго историко-археологическаго общества. – Вып. двѣнадцатый / Подъ редакціею протоіерея Е. Сѣцинскаго. – Каменецъ-Подольскъ: Электротиполитографія Подольскаго Губернскаго Правленія, 1916. – С. 145 – 208.
20. Лось В. Е. Уніатська Церква на Правобережній Україні наприкінці XVIII – першій половині XIX ст.: організаційна структура та культурно-релігійний аспект. / В.Е. Лось. – К., 2013. – 300 с.;
21. Скочилиас І. Генеральні візитації Київської унійної митрополії XVII-XVIII століть: Львівсько-Галицько-Кам'янецька епархія, т. 2: Протоколи генеральних візитацій. – Львів: Вид.-во Українського Католицького Університету, 2004. – ССVIII + 512 с. та ін.
22. Скочилиас І. Дослідження візитаційної документації львівської епархії у Галичині в др. пол. XIX – пер. пол. XX ст. // Ковчег: зб. із церковної історії. – Л., 2001. – Чис.3. – С. 470–489.
23. Труды Подольскаго епархиальнаго историко-статистическаго комитета. – Вып. 9: Приходы и церкви Подольской епархии / Под ред. Е. Сецинскаго. – Каменец-Подольск, 1901. – 1267 с.
24. Хіхлач, Богдан. Уніатська церква на Поділлі (1700 – 1840 рр.): віхи історії та соціокультурний портрет [Текст]: [монографія] / Богдан Хіхлач. – Вінниця : Нілан, 2015. – 404 с.
25. Radwan M. Sociografia Kościoła greckokatolickiego na Braclawszczyźnie i Kijowszczyźnie w 1782 roku. – Lublin, 2004. – 175 s.
26. Wodzianowska Irena. Funkcjonowanie parafii greckokatolickich w województwie Braclawskim w przededniu II rozbioru Rzeczypospolitej / Irena Wodzianowska. Katedra Historii Europy Wschodniej, Katolicki Uniwersytet Lubelski // Електронний ресурс. [Режим доступу:] <http://www.pan-ol.lublin.pl/wydawnictwa/THist11/Wodzianowska.pdf>
27. Wodzianowska I. Zmiana przynależności wyznaniowej parafii unickich w latach 60. – 70. XVIII wieku na Prawobrzeżnej Ukrainie. Zarys problematyki // Kościół unicki w Rzeczypospolitej, red. W. Walczak, Białystok 2010. – S. 235–255.